

Zahidə RZAYEVA
Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının müəllimi

MİLLİ KİTABXANA SİSTEMİNDƏ İNFORMASIYA AXTARIŞ SİSTEMLƏRİ

Açar sözlər: informasiya axtarış sistemləri, informasiya cəmiyyəti, elektron kitablar

Ключевые слова: Информационно-поисковые системы, информационное общество, электронные книги

Keywords: Information search systems, information society, electronic books

Bəşər tarixinin inkişaf xronologiyası birmənalı şəkildə ayrı-ayrı cəmiyyətlərin inkişafında müstəsna rola malik elementlərin varlığını və onların konkret olaraq spesifikliyi ilə fərqləndiyini özündə ehtiva etməkdədir. İstər nəzəri, istərsə də praktiki baxımdan inkişaf etmiş cəmiyyətlərin əsas hərəkətverici qüvvələri kimi təhsil, təhsilə əl çatımlılıq səviyyəsi, kütləvi maariflənmə və daha konkret desək zəngin informasiya mühitinin formalaşdırılması və nəticə etibarilə informasiya infrastrukturunu mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Əgər son dövrlərdə cəmiyyətin tələbatında xüsusilə fərqlənən hazır məhsullar, xidmətlər, müxtəlif təyinatlı texnologiyalar əhəmiyyətli rola malik idisə, XXI əsrdə bu tələbat istehlakçıların zövq dəyişikliyi nəticəsində informasiya resurslarının əlavə edilməsi ilə daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verməkdədir. Ümumiyyətlə, ayrı-ayrı ölkələrin ümumi milli inkişafının əsas hərəkətverici istiqamətlərindən biri kimi elmin, təhsilin, mədəniyyət və bu kimi amillərin kifayət qədər dinamik və mobil şəkildə istehlakına əsaslanan informasiya xidmətlərinin təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra cəmiyyətin bütün fəaliyyət sferalarında olduğu kimi, kitabxanaşünaslıq sferasında da ciddi və ciddi olduğu qədər də radikal islahatlara getmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikası Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə müqayisədə kitabxana infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və dünya standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində daha ciddi islahatlar aparmaqdadır. Sözügedən proses dövlətin birbaşa himayəsi altında olmaq etibarilə spesifik inkişaf istiqamətləri ilə müşahidə edilməkdədir. Belə ki, respublikamızda kitabxanaşünaslıq sektorunun inkişafı və tərəqqisi isti-

qamətində bir çox dövlət proqramları və konkret konsepsiyalar işlənilib hazırlanmış və uğurla reallaşdırılmaqdadır.

Bütün bunlara baxmayaraq milli kitabxana sisteminin inkişafının tarixi xronologiyasına diqqət yetirdikdə, sözügedən sistemin ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə də müxtəlif nailiyyətlər və ilklərə imza atdığını görə bilərik. Kitabxanaşünaslıq elminin ayrı-ayrı istiqmətlərinə nəzər yetirdikdə birmənalı şəkildə görə bilərik ki, praktiki baxımdan sözügedən sferada informasiya axtarış sistemlərinin müasir standartlara və geniş oxucu auditoriyasının tələbatlarına uyğunlaşdırılması daima gündəmdə olmuşdur. Bu baxımdan milli kitabxana sistemində informasiya axtarış sistemlərinin tarixi inkişaf xronologiyasına diqqət yetirmək və zəngin ənənə, eləcə də böyük təcrübə mənbəyinin sistemli təhlili kifayət qədər ciddi aktuallıq kəsb etməkdədir. Problemə məhz bu prizmadan yanaşdıqda milli kitabxana sistemində informasiya axtarış sistemlərinin təşəkkülü tarixində ən azı üç böyük problem mövcuddur ki, onlarda əsas etibarilə aşağıdakılardan ibarətdir:

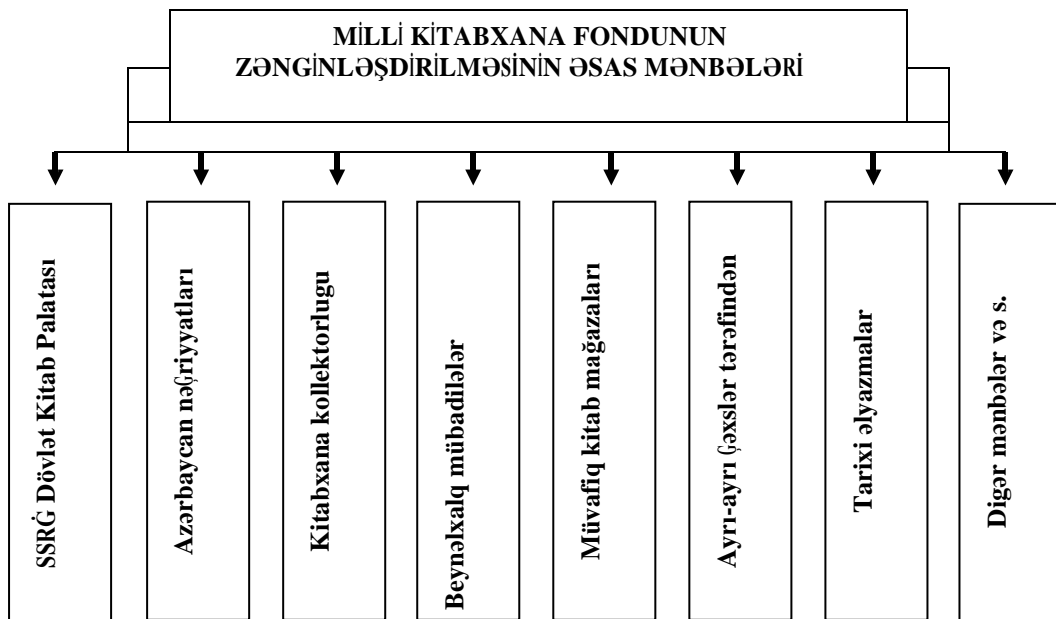
1. İnformasiya axtarış sistemlərinin təşəkkülü prosesinin dərke-dilməsi və interpretasiyası problemi;
2. İnformasiya axtarış sistemləri prosesinin əsasları və hərəkətverici qüvvələrinin müəyyənləşdirilməsi problemi;
3. İnformasiya axtarış sistemlərinin təkmilləşdirilməsi proseslərinin xronoloji dövrlənməsi problemi.

Respublikamızın milli kitabxana sisteminin zəngin tarixinə nəzər saldıqda maraqlı faktlarla uzlaşmaqla yanaşı bir sıra həqiqətlərin ortaya çıxarılmasına da nail olmuş olarıq. Azərbaycan Respublikası milli kitabxanasının yaradılması sovetlər birliyi dönəminə təsadüf etsə belə (yəni 23 may 1923-cü il) prosesin ilkin rüşeymləri özlərini 1918-1920-ci illərdə biruzə vermişdir. Tarixi mənbələrə nəzər yetirsək görürük ki, Milli kitabxana 5 iyun 1923-cü ildə rəsmi şəkildə geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına verilmişdir [5]. Milli kitabxananın ilk dövrlərdəki strukturuna nəzər saldıqda görə bilərik ki, burada yalnız iki şöbə, müvafiq olaraq Avropa və Şərq ədəbiyyatı şöbələri, iyirmi min dörd yüz qırx bir (20 441 nüsxə) nüsxəlik kitab fondu və on üç nəfərlik (13 nəfərlik heyət) kitabxanaçı personalına malik olmuşdur [6].

Həmin dövrlərdə milli kitabxana infrastrukturunun müvafiq nəşrlərlə zənginləşdirilməsi və həmçinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqmətləri kimi aşağıdakı sxemdəki mənbələr verilmişdir.

Sxem 1.

Milli kitabxananın kitab fondunun zənginləşdirilməsinin əsas mənbələri (I faza, XX əsrin 20-ci illəri)

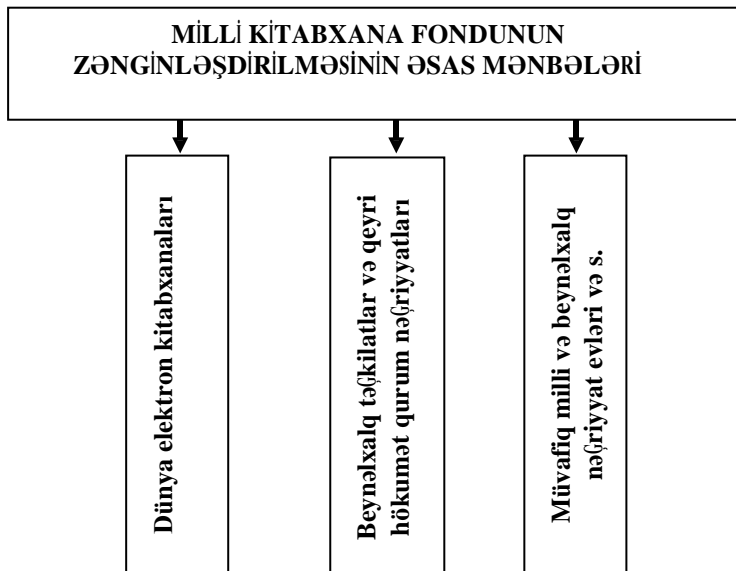
QEYD: Sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı mənbələrin bəziləri hal-hazır ki, dövrdə də əsas depozitar mənbə qismində çıxış etsə də bəziləri isə bu gün öz aktuallığını tamamilə itirmiş durumdadır. Belə ki, aktuallığını itirmiş ən əsas mənbələrdən biri kimi SSRİ Dövlət Kitab Palatasıdır ki, onun da M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının kitabxana fondunun zənginləşdirilməsində müstəsna rolunun qeyd edilməsi təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, həmin dövrün tarixi siyasi-ictimai və eləcə də iqtisadi-mədəni durumunun təhlili bizə onu deməyə əsas verir ki, məhz sözü gedən mənbənin zamanında potensial imkanlarından istifadə keçmiş SSRİ-nin o dövriki rəhbərlərindən biri olmuş və eyni zamanda müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev cənablarının çox gərgin mücahiləsinin nəticəsində müəssər olmuşdur. Lakin digər mənbələr bu günün standartları çərçivəsində istifadə edilməklə yanaşı yeni alternativ mənbələr xüsusilə müasir standartlara cavab verən istiqamətlərdən istifadə edilməkdədir.

Müasir informasiya cəmiyyətinin inkişafı və qloballaşma prosesinin bütün dünyanı cənginə alması heç şübhəsiz kitabxana infrastrukturunu, münasibətləri və həmçinin elmindən də yan keçməmişdir. Qloballaşma fenomeni informasiya və elmi biliyi strateji resursa çevirməklə yanaşı ona yanaşmanı da köklü sürətdə dəyişdirmişdir. Kəmiyyət etibarilə informasiyanın istehsalı, emalı və yayılması sferasında çalışanların xüsusi çəkisi maddi istehsal sferasında çalışanların xüsusi çəkisini üstələməyə başlayır. Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarına görə 1980-ci ildə bu 50:50 nisbəti kimi qərarlaşmışdı. Məhz belə bir şəraitdə informasiya və elmi biliklərin yayılması məhsuldar qüvvələrin ərazicə yerləşməsində əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Sxem 2.

Milli kitabxananın kitab fondunun zənginləşdirilməsinin əsas mənbələri (II faza, müasir dövr)

Bir sıra dünya şöhrətli tədqiqatçılar “informasiya cəmiyyətini” “inkişaf etmiş postindustrial cəmiyyət” kimi xarakterizə edir və göstərir ki, yeni cəmiyyət və ümumiyyətlə NOU-HAU-lar, yeniliklər, kreativliklər o ölkələrdə reallaşır ki, hansılarda postindustrial cəmiyyətə keçid 1960-1970-ci illərdə baş vermişdi. İnformasiya cəmiyyətinin əsas xarakteristikası aşağıdakı kriteriyalar vasitəsi ilə əks olunur:

1. Texnoloji: əsas amil – burada əsas məqam informasiya texnologiyaları ictimai həyatın əksər sferalarında tətbiq olunur.

2. Sosial: informasiya həyat səviyyəsinin dəyişməsində təbii olaraq mühüm stimül formalaşdıran amil kimi çıxış edir;

3. İqtisadi: informasiya resurs, xidmət, əmtəə, əlavə dəyərin və məşğulluğun mənbəyi keyfiyyətində çıxış edir və əlavə dəyər yaratmış olur;

4. Siyasi: azad informasiya əhalinin sosial təbəqələri arasında bilavasitə konsensusa xidmət edir.

5. Mədəni: ayrıca götürülmüş fərdin və bütövlükdə cəmiyyətin mədəni tərəqqisinə yardım göstərir.

Dünya kitabxanaşunaslıq sferasında xüsusilə də elmi kitabxanaçılıqda müşahidə edilən bu tendensiyalar heç şübhəsiz Azərbaycan milli kitabxana sisteminin konyukturasında da müşahidə edilən əsas istiqamətlərdən birini təşkil etməkdədir. «Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir. Məhz ona görə də kitabxanaya daimi hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir» [1] deyər qiymətləndirən Ümummillî Liderimiz Heydər Əliyev cənabları bu sferanın daima müasirləşdirilməsini, mütərəqqiləşdirilməsini, dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını ön görmüş və bu sahədə daima öz uzaqgörənliyi ilə mayak rolunu oynamışdır. Bu ilkləri əsas götürərək milli elmi kitabxanaçılıq sferasının inkişaf istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsinin rəsmi aspektləri bu gün də Respublikamızın prezidenti İlham Əliyev cənablarınının 20 aprel 2007-ci il tarixində imzaladığı «Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» sərəncamında öz əksini daha dolğun bir şəkildə əks etdirmişdir [2].

Respublika prezidenti İlham Əliyev cənablarınının Türk Dilli Ölkələrin Milli Kitabxana Direktorlarının konfransı və Avrasiya Kitabxanalar Assambleyası Əməkdaşlıq Təşkilatının ümumi iclasının iştirakçılarına məktubunda da qeyd etdiyi kimi «Qloballaşan dünyada informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olaraq müasirləşən milli kitabxanalar ölkələrin davamlı inteqrasiyası və xalqların qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin zənginləşdirilməsi proseslərinə öz layiqli töhvələrini verməkdədir» [3] və bu da öz növbəsində sözügedən subyektlərin qarşılarında ciddi bir məsuliyyət qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramında müəyyənəşdirilmiş inkişaf istiqamətləri və yaxud əgər belə demək mümkündürsə sözügedən sferada dövlət siyasətinin prioritetlərinə nəzər yetirdikdə burada əsas etibarilə aşağıdakı məsələlər üzrə müvafiq işlərin reallaşdırılmasının labüdlüyünü görə bilərik [4]:

1. Tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin toplanılıb saxlanılması;
2. Sözü gedən resursların oxuculara çatdırılmasının təkmilləşdirilməsi;
3. Fondların müasir informasiya daşıyıcıları ilə zənginləşdirilməsi;
4. Dünyanın qabaqcıl kitabxana-informasiya müəssisələrinin təcrübələrindən yararlanmağı təmin etməli;
5. Elektron məlumat banklarının yaradılması;
6. İnnovativ informasiya axtarış sistemlərinin tətbiqi və s. kimi məsələlərdən ibarətdir.

Məhz bu baxımdan Respublikamızda informasiya cəmiyyətinə sürətli keçid və bu infrastrukturun yaradılması istiqamətində reallaşdırılan davamlı və rəqabətqabiliyyətliyi təmin edən kitabxana işinin təşkili, menecmenti (idarə edilməsi) və oxuculara xidmətin təşkili kimi prioritet istiqamətlərin modernləşdirilməsi ilə yanaşı, elmi kitabxanalarında innovativ informasiya axtarış sistemlərinin tətbiqi xüsusiyyətlərinin mövcud durumu və onun konkret normalar çərçivəsində reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Respublika elmi kitabxanalarında müasir kommunikasiya texnologiyalarının mənimsənilməsi və ayrı-ayrı mərhələlərdə tətbiqi bu sferada da modernləşmənin prioritetləşdirilməsinə gətirib çıxarmaqla məhz bu tip kitabxanaların islahatlardan bəhrələnməsi ilə nəticələnmişdir. İstər elm və texnika üzrə elektron sənədlərlə xidmətin təşkili, vahid istifadə məntəqəsindən vahid istifadəçi interfeysinin yaradılması, onlayn rejimində elektron informasiyalardan istifadə üçün ödənişin mərkəzləşdirilmiş virtual hesablar sitemində toplanması və onun uçotunun daha mobil aparılması istərsə də elektron sənədlər arxivinin formalaşdırılması və yaxud əgər belə demək mümkündürsə müasir elektron sənəd-resurs depozitar fondunun yaradılması, onlara elektron poçtla sifarişin təmin edilməsi və bu kimi digər mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi kimi innovativ tədbirlər planının reallaşdırılması prosesin məntiqi nəticəsi kimi öz bəhrəsini vermişdir.

Qlobal münasibətlər sisteminin dərinləşdiyi bir dövrdə dünyanın qabaqcıl elmi-texniki kitabxanalarında elektron kataloqların işlənməsi, istehlakçılara (oxuculara) adekvat elektron xidmətin təşkili sahəsində bir sıra innovativ strategiyalar tətbiq edilərək informasiya resurslarına daha operativ və effektiv çıxışın təmini sahəsində daha ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu da öz növbəsində elmi-texniki kitabxanalarda avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemlərinin tətbiqində çox çeşidliliyə gətirib çıxarmışdır. Bu sahədə tətbiq edilən İRBİS 64 avtomatlaşdırılmış

kitabxana informasiya sistemi Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında Elmi-Texniki və Kütləvi Kitabxanalar tərəfindən daha geniş tətbiq edilən illərdən biri kimi daha ciddi əhəmiyyətə malik olsa da digər alternativlər kimi MİLLENİUM, VTLS, FOLLET, ALEPH və s. tətbiqi də mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir [7].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz tendensiyalar ilə yanaşı bu gün elmi kitabxanalarda innovasiyaların tətbiqinin təkcə ayrı-ayrı milli kitabxanalar vasitəsilə deyil, dünyanın əsas aktorları kimi qəbul edilən transmilli və həmçinin çoxmilli korporasiyalar və digər iri biznes strukturları tərəfindən də reallaşdırıldığını müşahidə edə bilərik. Bu gün informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sferasında fəaliyyət göstərən Microsoft və Apple kimi texnologiya dövlətinin yaratdıqları e-kitabxanalar və virtual məkanda müxtəlif konfigurasiyalara malik innovativ axtarış sistemlərinin müasir planşetlərə inteqrasiyası ənənəvi kitabxanaçılıq dairələri ilə sözügedən biznes dairələr arasında rəqabətin daha da dərinləşməsinə səbəb olacaqdır [8]. Texnoloji proqresin yaratdığı müxtəlif avadanlıqlar ilə e-book daha sürətli trendlər qət etmiş və müasir texnologiyaların ənənəvi kitabxanaçılıq infrastrukturuna inteqrasiyasını labüdləşdirmişdir.

Elə bu baxımdan da Milli kitabxanaçılıqda daha mütərəqqi informasiya axtarış sistemlərinin tətbiqi olduqca ciddi əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, sözügedən sferanın elmi dairələr tərəfindən daima tədqiqinin aktuallığı ilə xarakterizə edilməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı // Azərbaycan qəzeti.-1995.-6 iyun.*

2. *“Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan qəz. – 2007. - 21 aprel.*

3. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Türkdilli Ölkələrin Milli Kitabxana Direktorlarının Konfransı və «Avrasiya Kitabxanalar Assambleyası» Əməkdaşlıq Təşkilatının ümumi iclasının iştirakçılarna məktubu: 17 noyabr 2008-ci il // Xalq qəzeti, 2008, 18 noyabr.*

4. *Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət proqramı // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.- 2008.-№2, S.7-30.*

5. *Xələfov A. Azərbaycanı kitabxana işinin tarixi: Dərslük (3 hissədə. H.1.). - Bakı, 2004*

6. Xələfov A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi: Dərslik (3 hissədə. H.2.). - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007

7. Məmmədov E., Gülağayev S. İrbis 64 AKİS-də elektron kataloqun yaradılması / metodik vəsait – B.2011.

8. H.Baş, M.Selim. Modern informasiyon ötürücüləri. İstanbul – 2009.

9. İsmayılov X. Azərbaycanca kitabxanaların metodik təminat sisteminin formalaşması tarixindən // Tarix və onun problemləri, 1999, № 3-4

3. PZAEVA

**ИНФОРМАЦИОННО-ПОИСКОВЫЕ СИСТЕМЫ В
СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ
РЕЗЮМЕ**

Быстрый и эффектовая передача информации и знаний потребителям является важным приоритетом национальных библиотечных систем в период современном глобализованном информационном обществе. Обратив внимание на мировой опыт убедимся о быстром развитии отрасли. Интегрирующий в мировой общину Азербайджанская Республика активна, притворяет современные технологии в информационные просесы.

Z. RZAYEVA

**INFORMATION SEARCH SYSTEMS IN NATIONAL
LIBRARY SYSTEM
SUMMARY**

The relevant information and the transfer of knowledge and faster and more effective delivery information to their consumers of the national library system, measured as one of the most important priorities in today's global information society. Such a national library system, the application of modern information retrieval systems such as the measurement is very estimable, as well as strategic issues in the implementation of more effective as a priorities technology.